

Елена Петроска-Фостер
Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје,
Македонија
epetrosk@indiana.edu

Станислава-Сташа Тофоска
Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје,
Македонија
stofoska@unet.com.mk

СИНТЕЗА 1. ОСНОВНИ СРЕДСТВА ЗА ИЗРАЗУВАЊЕ СЕГАШНОСТ ВО СЛОВЕНСКИТЕ И БАЛКАНСКИТЕ ЈАЗИЦИ

Како што е споменато и во воведот на овој том, под поимот ‘**сегашност**’ како лингвистички поим, подразбираме временски отсек во кој е вклучен моментот на зборување. Тоа значи дека во сегашноста настанот (дејство или состојба) се случува или трае паралелно со говорниот акт, а логично е дека, најчесто, тој не е моментен, туку почнал да се одвива во минатото и трае и во моментот на зборување. Во оваа смисла, се разликува *сегашноста sensu stricto* која подразбира паралелно случување на настанот и говорниот акт (пораката) со кој/а се информира за соодветниот настан, а тоа се случува истовремено со моментот на зборување (точно во временската точка сегашност); како и *сегашноста sensu largo*, која опфаќа потесен или поголем дел од непосредно минато (помал или поголем исечок од временската оска) кое се мери од моментот на зборувањето) (в. Вовед).

Сегашното време (презентот) е форма чија примарна функција е посочувањето на временскиот отсек - сегашност, т.е. изразување на настани коишто се случуваат / траат во моментот на зборување. Ја прифаќаме граматичката традиција, која признава постоење на три главни варијанти на употреба на таканареченото сегашно време, со што се определуваат и главните три интерпретации на временскиот поим ‘сегашност’, односно на ‘сегашноста’ како член на семантичката категорија ‘време’ која е граматикализирана. Тоа се: *актуелна* сегашност, *омнитемпорална* сегашност и *итеративна* сегашност. Границите меѓу нив не се остри (в. Вовед).

Ние сметаме дека не е најоправдана дистинкцијата на актуелна: неактуелна сегашност (во која се вбројуваат итеративната и оминитемпоралната сегашност), бидејќи оминитемпоралната сегашност може да се смета за актуелна, т.е. важечка и во моментот на зборување (*два и два се четири* - секогаш, но и сега; *Земјата се врти околу Сонцето* - и сега итн.). Во таа смисла, подобро е да се зборува за **актуелна сегашност** која во себе ќе ги вклучува и **актуелизираната сегашност** - настаните коишто се случуваат/траат истовремено со моментот на зборување, и **неактуелизираната сегашност** која ги подразбира настаните што траат во периодот (отсекот) сегашност (*sensu largo*), но не мора да се истовремени и со моментот на зборување. Тука би ги вброиле и актуелната, но не и актуелизирана сегашност која се однесува на состојби кои важат во поголем исечок од сегашноста (и минатото) и оминитемпоралноста- настани кои важат сега и секогаш, како и резултативната сегашност- состојби кои важат сега иако се резултат од минато дејство. Тоа значи дека во рамките на актуелната

сегашност, може да се разликува потесно и пошироко сфатена сегашност, или *актѹуелизирана сегашност* и *неактѹуелизирана сегашност*. Вака сфатената *актѹуелизирана сегашност* ги претставува настаните коишто се случуваат/траат истовремено со моментот на зборување, и *неактѹуелизирана сегашност* која ги подразбира настаните што траат во периодот (отсекот) сегашност (*sensu largo*), но не мора да се истовремени и со моментот на зборување (**омнитемпоралната и итеративната сегашност**).

0. Основните средства за изразување на ‘сегашноста’ се врзани пред сè со категориите ВРЕМЕ и ВИД, но се сечат и со категориите ДИЈАТЕЗА и МОДАЛНОСТ.

0.1. Во однос на категориите ВРЕМЕ и ВИД, изразувањето на сегашност е карактеристика пред сè на **презентот**¹ и тоа од имперфективните глаголи. Презентските форми од имперфективните глаголи се основното и универзално средство за изразување на сегашноста. Според основното значење на свршениот вид, перфективните глаголи не се врзуваат сами по себе со сегашноста.²

0.2. Во однос на категоријата ДИЈАТЕЗА, изразувањето на актуелна сегашност е карактеристика и на двата типа на пасивна дијатеза: а. медиопасивните конструкции со се + импфективен глагол во 3 л. во словенските јазици (обично со глаголи што означуваат процес (*се брѹди, се куѹва, се продава, се коси* итн.) и б. аналитичкиот пасив со сум + н/и партицип / пасивниот партицип од перфективен глагол (за означување на резултативна состојба: *е избрѹдена, е облечен, се дојдени* итн.). Во двата типа на пасив, сигнал за сегашноста претставува *презентиска* форма или на главниот глагол или на глаголот копула (во рускиот јасик глаголот копула во пасивот на презентот е нула). Вториот тип на пасив изразува резултативна

¹ Формите на перфектот со сум + активен партицип од перфективните глаголи (кои ги има во сите словенски јазици, а имаат карактеристика да изразуваат резултативност особено во оние јазици во кои се чуваат и другите минати времиња - аорист и имперфект), за кои се вели дека изразуваат резултативна сегашност, и во голема мера посочуваат на некоја состојба што важи во сегашноста, сепак сметаме дека укажуваат на настани чиј резултат се однесува на завршеното дејство, пред сè, а не толку на определената состојба. Затоа, перфектот го сметаме за секундарно средство за изразување на сегашност. (в. *Секундарни средствѹва за изразување сегашност* - Лаброска, Гајдова). Истото важи и за *има-имперфектив* кој го познаваат несловенските балкански јазици и македонскиот јазик, кај кој на прв план е сепак завршеното дејство, а не новонастанатата состојба (не ја негираме резултативноста карактеристична за овој тип перфект, туку сметаме дека сепак таа не е толку силно поврзана со сегашноста за да се вброи овој тип на перфект во основните средства за изразување актуелна резултативна сегашност).

² Единствено, во чешкиот / словачкиот јазик формите на презент од перфективни глаголи можат да означуваат актуелна сегашност (в. Сегашност во чешкиот и словачкиот јазик). Исаченко го објаснува тоа со калкирање од германскиот или унгарскиот јазик каде нема морфолошки вид: *Tato (taa) farba te dobro pristane. To se nebyplati.* / Тоа не се исцѹлаува. *Saty dobro padn / Фусѹаноиѹ добро сѹиоу.* (в. Синтеза II- Секундарни средства за изразување сегашност).

сегашност во сите јазици кои се предмет на нашата анализа. Во овие конструкции, партиципите се чувствуваат повеќе како придавки (*Јадена сум = Ситиа сум*, и сл.) и затоа во сите јазици се истакнува дека зборуваачот го фокусира своето внимание на состојбата –резултат од претходно завршеното дејство, а не на завршеното дејство (*Јадена сум ≠ Се најадов/ Завршив со јадење*). Во оваа смисла, иако обата резултативни, аналитичниот пасив се разликува од перфектот и се вбројува во основните средства/ начини за изразување на актуелна сегашност.

Исклучок во поглед на тоа дека овие конструкции (особено оние со непреодни глаголи) еднозначно се однесуваат на сегашноста има можеби во албанскиот и ароманскиот јазик и некои наши дијалекти блиски до нив, каде што истите можат да означуваат и резултативна минатост (*влезен сум кај нив* - но ова зависи и од лексичкото значење на глаголот).

0.3. Во однос на категоријата МОДАЛНОСТ, сегашноста е во врска со категориите *адмирајив* и *џојовносѝ*.

Иако во повеќето јужнословенски јазици (македонскиот, бугарскиот, српскиот, хрватскиот) некои т.н. префективни форми (т.е. оние со сум + л-формата) може да се употребат со адмиративно значење и да означуваат сегашност, сметаме дека треба да се издвојат само албанскиот и ароманскиот јазик како единствени јазици кај кои адмиративните форми се основно средство за изразување сегашност. Единствено во овие јазици постојат посебни форми за адмиратив (*Qenke duke lexuar, prandaj nuk po t[pengoj* - албански. / *Ама си чиијала/чиијаш, зајџоа не/нема да ѝи ѝречам.*; *Sa bukur flitke!* – албански / *Колку убаво си зборувал/зборувааш!*; *Abe, Toma a'vuska dao tu'l=eri!?* аромански / *Абе, Тома имал/има две жени!?*)

Што се однесува на категоријата *џојовносѝ* која во поголема (македонскиот и бугарскиот) или помала мера се изразува во сите споменати јазици (в. одделни статии, в. Тофоска 1999) со форми за сегашно време и од имперфективните и од перфективните глаголи, може да се каже дека е на граница меѓу сегашноста и иднината. Врската со сегашноста ја гледаме во одлуката на зборуваачот да го изврши дејството означено со глаголот, која е донесена во моментот на соопштување на пораката, т.е. е важечка во сегашноста и е еден вид надреден предикат ('решив да', 'готов сум да'), додека врската со иднината е во тоа што конкретното именувано дејство ќе се случи во иднина. Тоа значи дека изразувањето готовност може да се смета за едно од основните значења на презентот или за една од транспозициските употреби на презентот за означување на идност.

1. Актуелна сегашност, актуелизирана сегашност.

Разликувањето на актуелизираната и на широко сфатената сегашност, која е неактуелизирани (но не е и итеративна), во некои традиции (граматики) се именува со различни термини (во хрватската *синхрониска* и *дурајивна*, во руската, бугарската, чешката - *моменијна* и *дурајивна*). Според нас, тука не може да се зборува за некаква граматикализација на оваа разлика, туку се работи за разликување врз основа на лексичкото значење на глаголот, зависно од неговата конкретна семантика.

Што се однесува на постоењето на некакво граматичко средства за изразување на актуелизираната сегашност, т.е дека настанот се поклопува со моментот сегашност, во рамките на словенските и балканските јазици може да стане збор единствено во албанскиот, каде постои партикулата *po*, со која се маркира актуелизираноста на настанот во однос на моментот на зборување. Партикулата *po* ја локализира временската точка (*Une nuk po flas shqip*). Кога точката (моментот) сегашност не се поклопува со настанот, туку се однесува на поширокиот период сегашност нема маркираност. Во врска со актуелизацијата на настанот, се прави дистинкција помеѓу *неопределен* презент (неактуелизирана сегашност) и *определен/конкретен* презент кој се изразува со *po* (актуелизирана сегашност) (в. Сегашност во албанскиот јазик-В.Тоска; в. Жугра 1976). Иако оваа партикула се употребува и за актуелизација на настан во минатото (поклопување на извршувањето на настанот со времето за кое се зборува), сепак сметаме врз основа на нашите сознанија таа функционира како маркер за актуелизација на сегашноста во комбинација со формите за презент.

Актуелизираната сегашност е јасно изразена во секој јазик во одговорите на прашањето: *Што правиш?*, или *Што се случува*. Некои глаголи имаат такво лексичко значење, па без конкретни лексички показатели не е јасно дали изразуваат актуелизирана сегашност (освен ако не се одговор на наведените прашања). Таков е случајот со: некои глаголи што означуваат состојба, или предикативно својство на субјектот (*Тој учи во гимназија*. / *Тој работи во болница*. / *Тој е лекар*.); настани составени од повеќе сложени активности (*зради куќа*, *пишува роман* итн.); некои хабитуални глаголи (*краде* и сл.); глаголи што означуваат мултипликативни настани (*скока*, *чукнува*), а такви се и глаголите-показатели на потсвесни физиолошки состојби (*прејнува*, *се посева* и сл.). Глаголите кои се секундарно имперфективни (телични) и традиционално се нарекуваат итеративни во македонистичката традиција (*влежува*, *излежува*, *седнува*, *клекнува* итн.) се врзуваат со актуелизиран контекст токму како одговор на прашањето *Што правиш?* или *Што се случува?*.

Во полскиот, чешкиот, словачкиот и во рускиот јазик постои еден број глаголи на движење кои се јавуваат во парови во смисла на насочено и ненасочено движење (*iść :chodzić*, идет/ходит, летит/ летат итн.). Додека оние што означуваат ненасочено движење се предназначени за итеративна употреба, оние кои означуваат движење во определена насока изразуваат само актуелизирано дејство.

Интересна е широко распространетата конструкцијата со заменска копула *to* во полскиот јазик, која овде врши редовна функција на *verbum finitum*, (*To niemożliwe!* 'Ова не е можно!', *Ania to moja najlepsza przyjaciółka*. 'Ања е моја најдобра пријателка!'), и која се вбројува меѓу средствата за изразување на актуелна сегашност.

2. Итеративна и омнитемпорална сегашност

Сегашното време за итеративна и омнитемпорална сегашност укажува дека настанот е дел од сегашноста, а тоа значи дека самиот настан не мора неопходно да се поклопува со времето на зборување. Може да се каже дека се однесуваат на *временскиот период сегашност*, за разлика од актуелизираната сегашност којашто се однесува на *временската точка сегашност*. Словенските и балканските јазици покажуваат исти форми за изразување на итеративна и на омнитемпорална сегашност. Тоа и не е случајно. Сегашноста што важи „за сите времиња”, значи дека сегашноста е период што трае и се однесува и на мината и на идна перспектива. Она што се повторува во определен сегашен период, без оглед на тоа колку е долг или краток пресупонира (претпоставува) определена импликувана ситуација како резултат на ситуација од минатото.

2.1. Итеративната сегашност

Презентските форми и итеративната сегашност

Итеративната сегашност ја има интерпретацијата ‘*постојано (во овој момент) серија настани...*’, а тоа значи дека во моментот на зборување трае претходно почнатата серија настани и не е битно дали некој од настаните трае во моментот.

Временските определби се сигурен знак дека се работи за итеративност во сите јазици. Итеративните настани³ се настани што се повторуваат, а што не се временски ограничени, и тоа се покажува на ниво на реченицата каде се употребуваат со временски определби: постојано (*секогаш; постојано; непрекинато; редовно; никогаш* итн.), циклично (*секојдневно; секој ден; секој момент, секоја вечер, секој месец, секоја година* итн.) фреквентно (*често; обично* итн.) или повремено (*рејко; понекогаш; од време на време* итн.). Тие (временските адвербијални определби) всушност ја определуваат рамката на настанот, и таа е отворена. Отвореноста на настанот подразбира имперфективност. Карактеристиката на итеративноста е дека опишува настан кој е карактеристичен за еден проширен временски период, всушност така проширен што на настанот на кој се однесува се гледа не како на инцидентна карактеристика на моментот, туку како на определена карактеристика на целиот период.

Презентот се употребува за итеративно/хабитуално значење во сегашноста во многу јазици (Comrie 1985). Хабитуалноста ја сфаќаме како поткатегорија на итеративноста. Примерот *Марко оди на работата во осум часот (секој ден)*, може да се чини како чиста контрадикторност на дефиницијата на сегашното време (основното значење е лоцирање на ситуацијата во сегашен момент, а тоа се интерпетира како актуелност), бидејќи со оваа реченица можеме да го опишеме однесувањето на *Марко* искажувајќи ја оваа реченица на пладне, кога е јасно дека не е буквално точно дека ‘Марко оди на работа’ во моментот кога се искажува реченицата. Може да се каже дека ваквите реченици не се однесуваат на секвенците од

³ За ваквите настани Mønnesland (1999) го користи терминот frequentative habitual (фреквентативен хабитуал).

ситуации кои се јавуваат повторно во определени временски интервали, туку се однесуваат на навика, на една карактеристична ситуација која важи за определен временски период. Па во пр. *Секој ден Марко пие сок во седум саати* определена особина (имено, пиењето сок во 7 часот секое сабајле) му се припишува на Марко и оваа особина е секако вистинита за Марко дури и ако во определен момент се случува Марко да не пие сок, или тоа е карактеристика за подолг временски период. Со други зборови, таа карактеристична ситуација важи и за периодот сегашност, фактивна е и затоа сегашното време одговара да се употреби за итеративна сегашност. Се опишува настан кој е карактеристичен за еден проширен временски период, всушност така проширен што на настанот на кој се однесува се гледа не како на инцидентна карактеристика на моментот, туку како на определена карактеристика на целиот период.

Презентот, т.е. формите на сегашно време се основни форми за изразување итеративност во словенските и во балканските јазици.

2.1.1. Итеративни глаголи во презент.

Важна карактеристика на дел од словенските јазици е дека итеративноста можат да ја изразат со глаголи маркирани по итеративност - итеративни глаголи⁴, а тоа значи дека итеративната сегашност се изразува со итеративни глаголи во презент. Според дефиницијата, итеративните глаголи во презент се однесуваат само на неактуелна ситуација. Таквите итеративни глаголи се секундарно деривирани, најчесто од имперфективни глаголи. Презентската форма, упатува на сегашност, а суфиксот *-ва-* / *-yw-/iw-* на итеративност. Но, тоа е карактеристика на западнословенските јазици, пред сè на чешкиот и на словачкиот, а во помала степен и на полскиот (*czytywać*). Ваков тип на итеративни глаголи постојат и во рускиот, но се употребуваат само во форми на минато време, а тоа значи дека не се употребуваат за означување на итеративна сегашност (Кпјазев 1997). Во другите словенски јазици со помош на соодветните суфикси се изведуваат секундарни имперфективни глаголи, чие основно значење не е итеративно. Па така, во македонскиот јазик итеративноста не треба да се разгледува на морфолошко ниво, бидејќи *-ува* (*догорува*, *зајалува* итн.) е најпродуктивен суфикс кој служи за имперфективизација и дериватите, секундарните имперфективи со *-ува* имаат, меѓу другото и итеративно значење⁵, како и другите имперфективни глаголи во презент. Но, деривираната итеративна форма од глаголот *биџи* со помош на соодветниот суфикс има итеративно толкување во речиси сите словенски јазици (*бываџь* - руски, *bywać* - полски, *биваџи* - српски итн.) и е итеративен глагол.

Друг тип итеративни глаголи се еден број глаголи на движење во западнословенските и источнословенските јазици, кои имаат предиспозиција

⁴ Ваквите итеративни глаголи се употребуваат, пред сè, за итеративност во минатото во рускиот (в. Кпјазев 1997:263).

⁵ За улогата на суфиксот *-ува*, особено кај имперфективизираните перфективи – во врска со тоа што тој не секогаш има итеративно значење в. Угринова-Скаловска (1960: 12), Усикова (1967: 51), Хамфрис (1998) и Петроска (2001).

да бидат итеративно употребени и разликата меѓу нив и нивните актуелизирани парници е во неопределеноста наспроти определеноста на насоката на движење (На пр. полски: *Ten samolot lata na relacji.*- Овој авион леџа на релација...; *Ten samolot leci*- Овој авион леџа сеџа).

2.1.2. Презентски несвршени форми.

Презентот, т.е. формите на сегашното време се основни форми за изразување итеративност во словенските и во балканските јазици. Сегашноста, по дефиниција е селективна по вид и е компатибилна само со несвршениот вид. Така, во сите словенски јазици, а и во грчкиот, несвршениот вид е карактеристика на сегашното време за изразување на итеративна сегашност. Констатацијата дека во сите словенски јазици итеративноста во сегашност се изразува, пред сѐ, со несвршени презентски форми, мора да се дополни со фактот дека во сите јазици што разликуваат различен глаголски вид, тоа е можно да се изрази и со свршениот вид. Но, токму кај овие конструкции со несвршен вид постојат разлики помеѓу словенските јазици. Разликите помеѓу одделните јазици се: а) во однос на постоењето на самостојна употреба на презентска свршена форма, наспроти блокирана употреба на таквата форма во рамките на кондиционалните форми и б) во однос на честотата на изборот на свршената форма наспроти несвршената форма.

2.1.3. Презентски свршени форми.

Во одделните словенски јазици, во западната и во источната словенска група, каде глаголските конструкции со презентските форми од свршени глаголи означуваат идно време, можат да се толкуваат и како итеративни или омнитемпорални. Итеративното толкување е обично маркирано со временски определби. Но, во рускиот се нагласува дека таквото значење ги имаат перфективните презентски форми во комплексни реченици, кога се однесуваат на последователност што се повторува, на пр. “... он *всегда все перепутает.*” (в. Бондарко 1971: 215-216; Гловинская 1983: 119-125 и Кпјазев 1997: 259-260). Во други контексти најчести се несвршените презентски форми и тие се најкомпатибилни со „итеративните“ определби како *чесџо*, *секојдневно* и сл. Сето тоа се должи на истата форма што овие јазици ја имаат за изразување сегашност (фактивност) и идна перспектива (нефактивност).

Во јужнословенските јазици ситуацијата е поразлична. Презентските форми од свршени глаголи означуваат итеративна сегашност и не се истовремено форми за идно време, затоа што сите јужнословенски јазици имаат одделни форми за идно време. Па, затоа го имаат толкувањето - итеративност во сегашноста (*rano izade, kasno se navece vrati; lezna vecer, stiana suprin;*). Македонскиот јазик, во рамките на јужнословенските јазици се изделува со фактот дека таквите форми, презентските форми од свршени глаголи се блокирани, т.е. мора да се употребат со партикулата *ке* за да изразат итеративна сегашност. Таквите конструкции се кондиционални, нефактивни (*rano ke izлезе, dozna ke se vrati; ke leznam navecer, ke stianam*

у̀ѝреден̀ѝа). Тоа значи дека кондиционалните форми, поточно кажано и *кондиционал ѓресен̀ѝис* (conditionalis praesentis) се употребува за итеративна сегашност во македонскиот јазик, во помала мера во бугарскиот во оние ситуации кога другите словенски јазици преферираат свршени презентски форми. Од една страна, главна карактеристика на јужнословенските јазици е дека свршените презентски форми означуваат итеративност, и тоа кај бугарскиот, српскиот, хрватскиот и словенечкиот, а од друга страна балканските словенски, пред сè македонскиот користи кондиционални форми за означување на итеративноста, при што покрај свршената форма се употребува и несвршената. Македонскиот како балкански јазик од тој аспект ја покажува сличноста со грчкиот, како јазик што употребува несвршен презент за означување на итеративност, но и на *кондиционал ѓресен̀ѝис* (кој е и форма за идно време) и од свршени глаголи. Образувањето на кондиционалот презентис е ист во двата јазика, на презентската форма од свршен или од несвршен глагол ѓ се додава партикулата *ќе/ќа*). Македонскиот, како балкански јазик дели особина со грчкиот. Двата јазика не можат да употребат перфективен презент, туку само футур за да го изразат она што другите словенски јазици го изразуваат со перфективен презент, но кај источнословенските и западнословенските тоа е истовремено и пред сè футур. Ако сметаме дека сегашноста е исто така селективна и во однос на фактивноста, т.е. таа по дефиниција е фактивна, испаѓа дека примерите во македонскиот, кои се нефактивни, а сепак се итеративни се многу необични. Но, македонскиот јазик, како и грчкиот, се чини интересен за да се утврди дали итеративноста секогаш изразува и фактивност⁶. Македонскиот јазик покажува дека итеративното значење се заснова на трите категории: време, аспект и начин⁷. Итеративноста сама по себе не е модална, а е неактуелна, но тоа не значи дека е нефактивна. И покрај тоа што покрај презентот се користат и *ќе*-конструкциите⁸, кои изразуваат модалност се покажува дека итеративноста секогаш изразува и фактивност, а тоа значи дека макронастанот е секогаш фактивен. Изборот на аспектот за изразување итеративна сегашност е можен во сите јазици затоа што итеративните настани можат да се гледаат на две нивоа: на ниво на макронастанот⁹ и на ниво на поднастанот. На ниво на макронастанот се очекува имперфективност, а на ниво на поднастанот перфективност. Со тоа итеративноста ја покажува врската помеѓу перфективниот и имперфективниот вид. Изборот на употреба на перфектив/имперфектив најдобро се гледа во итеративни контексти во текстот и во подредените реченици¹⁰ со што се гледа поврзаноста помеѓу настаните.

⁶ Mønnesland (1984: 73) наведува дека таа е неактуелна, но не е нефактивна.

⁷ Поврзаноста на овие три категории, време, аспект и начин ги споменуваат и Mønnesland 1984 и Comrie 1985.

⁸ Соодветна *ќе*-конструкција во итеративни контексти се употребува и во албанскиот.

⁹ Поимот макронастан е од (Chung и Timberlake 1985: 221).

¹⁰ Зависните реченици со сврзникот *кога* (но и *о̀ѝкако*, *ѝѝтом*, *ли* и *ако*) во македонскиот јазик можат да укажуваат на итеративност и тогаш покажуваат можност за избор помеѓу *ќе*-конструкциите и формите за сегашното време (и за минатото несвршено од несвршени

Јазичите меѓусебно се разликуваат во изборот на временските форми. Така, во македонскиот и во грчкиот, сегашната итеративност со перфективни глаголи се изразува само со ќе-конструкции (форми на футур или на кондиционален начин, а тоа се форми што се употребуваат за итеративна сегашност и во други јазици што не разликуваат вид, како албанскиот), со императивна форма (како и во другите балкански, но и јужнословенски јазици освен словенечкиот), а за разлика од тоа во бугарскиот¹¹ се употребуваат формите на перфективниот презент како и во хрватскиот, српскиот и словенечкиот.

Во примерите со такви конструкции, како *Секој ден исѝю, ќе сѝане, ќе исѝие кафе и ќе оѝиде на рабоѝа*, се нагласува, односно на преден план се става дека *ќе се случи да исѝие кафе во ѝрвиоѝ соодветѝен моменѝ*, а на втор план останува тоа дека *се ѝовѝорува*. Значи, фактивното се претставува како нефактивно за да се нагласи и одделноста на настанот во рамките на серијата настани што се повторуваат; се работи за прагматика, а не за семантика. Дали може да се каже: *ѝочно ли е дека (секоѝаш) ѝие кафе? Да ќе исѝие ама коѝа...?* Тука се нагласува дека во првата прилика *ќе* се потврди тоа; се одделува еден момент (*исѝие*) како претставник на серијата настани што се повторуваат, се izdelува еден претставник и затоа е во идно, нефактивно, како тој претставник да е премиса, а сите настани да се конклузија. Се работи за тоа дека итеративните реченици со површински нефактивни конструкции се однесуваат на реченици во контексти (ситуации) кои се фактивни.

Дистинкцијата на фактивност и нефактивност го одразува основниот когнитивен модел на светот во кој минатото и сегашноста се фиксирани и непроменливи. Оваа дистинкција ја одвојува идноста. Бидејќи сегашноста е маркер за фактивност и може да покажува дека настанот не е коокурентен со времето на зборување, сегашното време може да се употреби за настани кои се постериорни на 'сега' каде настаните се конструирани како фактивни, а не како нефактивни (предвидување). Кај итеративните изрази рамката се однесува на определен временски период, кој може специфично да биде дефиниран со временски определби или со временска форми.

Во многу јазици исти конструкции можат да изразат и итеративност во сегашноста и нефактивност. Ова сигурно не е случајност. Поврзаноста на овие две значења е во фактот дека двете категории се однесуваат на ситуации што стриктно нè упатуваат на една временска точка во сегашноста. Итеративноста ја исклучува спецификацијата на одделниот момент кога

глаголи). Изборот на *ќе*-конструкција или на "не-ќе-конструкција" се должи на постоењето или непостоењето на поврзаност помеѓу настаните. Поимот поврзаност е преземен од Fielder (1993), и се однесува на врската помеѓу настаните во подредената и во главната реченица: ако поврзаноста постои на временската оска се покажува временска поврзаност, т.е. последователност или секвентност, а на модалната оска се покажува причинската поврзаност на настаните, т.е. каузалноста¹⁰.

Кога врската помеѓу настаните не е нагласена, се употребуваат формите на сегашното (и на минатото несвршено време) од несвршени глаголи

¹¹ Маргинално можат да се сретнат и примери со форми на футур.

ситуацијата се случува, а го покажува она што се очекува во определен период во сегашноста, додека кондиционалот ги објаснува ситуациите што се очекуваат.

2.3. Омнитемпоралната сегашност.

Презентските форми и омнитемпоралната сегашност.

Омнитемпоралната сегашност се однесува на настани што важат за сите времиња, настани кои немаат временски граници. Затоа не го употребуваме терминот атемпоралност (безвременост), кој може да асоцира дека настаните не се поврзани со времето. Основна форма за изразување на омнитемпорална сегашност е презентската форма, често во литературата наведена како гномичен презент, или форми за сегашно време што се вистинити за сите времиња'. Тоа се однесува на научните дедуктивни и индуктивни констатации, на аксиомите на веронауката, на народните мудрости изразени преку поговорките и пословиците итн., како на пр.: *Два и два се четвори*; *Земјата се врти околу сонцето* итн.

Во сите јазици презентската форма е основна форма за изразување на омнитемпоралната сегашност.

2.3.1. Презентските несвршени форми

Кај јазиците што разликуваат вид, за означување на омнитемпорална сегашност се користат, пред сè, несвршените форми, како погоре наведените примери.

2.3.2. Презентските свршени форми

Не е исклучена и употребата на свршените презентски форми. Употребата на формите е целосно иста како и за изразувањето на итеративната сегашност со свршени презентски форми. Но, иако постои целосна паралела помеѓу итеративната сегашност и омнитемпоралната сегашност во употребата на соодветните форми, презентските свршени форми покажуваат дека границата помеѓу она што е омнитемпорално и она што е итеративно понекогаш не е остра. Па, она што се наведува како омнитемпорална сегашност, може да се сфати и како итеративна, на пр. со свршените форми (*Glad i vuka iz šume istjera*) навестуваат дека во прва прилика ќе се потврди тоа што се искажува ('кога ќе има глад волкот ќе избега од шумата – секогаш тоа така се случува'). Значи и тука се одделува еден момент како претставник на серијата настани што се повторуваат, затоа што се изделува еден претставник тој може да се употреби и идно, нефактивно. Но, површински, нефактивните конструкции се однесуваат на реченици во контексти (ситуации) кои се фактивни ('факт е дека секогаш е така').